

СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ "РАДОСТ – ТЪГА" В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ

В съвременната лингвистика съществува мнение, че семантиката и синтагматиката са две тясно свързани равнища, които се обуславят взаимно. Признава се фактът, че синтагматичните характеристики на езиковите единици са своеобразно отражение на семантичните им свойства, семантичните характеристики и езиковите закономерности са изоморфни на синтагматичните закономерности.

Действителната семантика на думата, специфична за даден език, се проявява в неговите реални съчетаемостни свойства, т. е. семантиката на всяка езикова единица се проявява в специфичното поведение на дадената дума в речта.

Правилата за съчетаемост на думите се установяват не произволно, те са обусловени както от езиковите закономерности, така и от извънезикови фактори. Определена зависимост на отношенията вътре в езиковата система от закономерностите на реалната действителност подчертава Г. В. Колшански: "Системата на езика е система на вътрешните отношения на единиците от субстанционален характер, значенията на които се определят в крайна сметка от предметния мир. Това твърдение е правилно при условие, че езиковата система не може да се разглежда като абсолютно независимо явление, а напротив, като форма на тотален израз на мисловната дейност. Тя се определя в крайна сметка от обективния познавателен процес и от единните закономерности на материалния мир" (6-135).

Трябва да се подчертае, че езикът не копира отношенията между предметите. Затова е неприемливо да се класифицират думите по същия начин, както класифицираме предметите. Това би довело до отъждествяване на предметите и думите, до смесване на две различни равнища: на реалната действителност и на езика.

Безспорно равнището на реалната действителност, равнището на мисленето и равнището на езика са взаимно свързани: действителността се отразява в мисленето, мисловните процеси намират израз в езика. Езикът е средство, оръдие за изразяване на мисълта. Затова връзките между думите трябва да отразяват мисловните категории, а връзките между мислите от своя страна отразяват връзките между предметите и явленията от реалната действителност. Но би било неправилно да се говори за пълна идентичност на закономерностите, действащи на равнището на езика, със закономерностите, които съществуват в реалната предметна действителност.

Като разбираме под семантика съдържателната страна (плана на съдържанието) на езиковата единица и като определяме нейната специфика като особеност на поведението на дадена дума в речта, необходимо е да отчитаме, че реалната съчетаемост на думата се определя не само от езикови, но и от извънезикови фактори. Следователно трябва да се разграничават езиковият и извънезиковият аспект на съдържателната структура на думата.

Съществуват няколко гледни точки по въпроса, как влияят лингвистичните и екстралингвистичните фактори върху съчетаемостта на думите. Н. З. Котелова различава "абсолютна" съчетаемост, отразяваща чисто езиковите свойства, и "относителна" съчетаемост, обусловена от извънезиковите фактори. Но приведените от автора примери за тези два вида съчетаемост свидетелстват, че от езикова гледна точка това е само реализация на различни съчетаемостни възможности на думата, всяка от които е обусловена от вътрешносистемни отношения на езиково равнище.

Ние се основаваме на предположението, че комбинаторните свойства, които регулярно характеризират една или друга дума, са обусловени именно от вътрешносистемните отношения.

Езикът се проявява в конкретни текстове и контексти, и в нашата работа единиците на текста ще бъдат разглеждани в процеса на тяхното функциониране, в акта на комуникацията, т. е. в динамичен аспект, тъй като само в процеса на употреба на думата може да бъде разкрита структурата на нейното значение. "Системата на езика и се установява, и се проявява при неговото функциониране, в речевата дейност, в продуктите от която (текстовете) тя "се субстанционализира" като статичен резултат от динамична по своята същност дейност." (5,62)

Посочените прилагателни могат да се съчетават както с **радост**, така и с **тъга**.

Б. Именно словосъчетание от типа съществително + съществително

		живота
		срещата
радост		спомените
	от	размислите
тъга		завръщането
		любовта

Най-честите словосъчетания са **радост от победата, тъга от загубата**. Те са построени граматически правилно и в рамките на нашите обичайни представи, обусловени от заобикалящата ни реална действителност. Оценяват се като "правилни" – под "правилност" в дадения случай се разбира съответствието на най-често срещащата се, стандартна ситуация.

Но никога не трябва да се изключва възможността за съществуването на необичайно и даже абсурдно на пръв поглед съчетание, тъй като то е "необичайно" и "абсурдно" само в рамките на определена, традиционна формално-логическа система (т. е. от гледна точка на стандартната ситуация). Необходимо е да се отчита, че от гледна точка на отразяването на безкрайното многообразие на действителността е възможно съществуването на множество различни формално-логически системи, а значи и "абсурдните" словосъчетания ще бъдат напълно осмислени в границите на една от тези системи.

Предметно-логическата страна на съчетаемостта на думите се намира извън законите на езика и всяко безсмислено словосъчетание ни се струва безсмислено затова, защото не съответства на определени, обичайни предметно-логически връзки в отразената в съзнанието ни действителност.

Но в ситуация на спортен двубой например спечелилият или неговите привърженици могат да изпитват **радост от поражението** на противниковата страна. В подобен контекст това словосъчетание не е абсурдно, тъй като не противоречи на логиката на определена извънезикова ситуация, от гледна точка на езиковите правила словосъчетанието е построено също напълно правилно.

Словосъчетанията, изброени по-долу (в точка 2), поради високата си честотност на употреба са се закрепили в нашето съзнание за определена стандартна извънезикова ситуация, вследствие на което закономерността от понятийното равнище автоматически пренасяме върху равнището на езика, интуитивно предполагайки, че словосъчетанията от типа "радост от раздялата", "тъга от победата" (точка 3) са неправилни именно от езикова гледна точка.

Да разгледаме следните примери, показващи, че в чисто езиков план (но при изменение на "предметната" ситуация) **радост** и **тъга** се оказват тъждествени.

2) радост	от	работата победата творчеството откритието
------------------	----	--

3) тъга	от	работата (никому ненужна работа) победата (победа с недостойна лъжа е победен недостойният) творчеството (за невзискателна публика) откритието (измяна на приятел)
----------------	----	---

2) тъга	от	поражението раздялата загубата
----------------	----	--------------------------------------

3) радост	от	поражението (поражение на заклет враг) раздялата (с чужда страна при завръщане в Родината) загубата (на глупав сътрудник)
------------------	----	---

4) устойчиво съчетание на съществително и думите **радост**,

тъга

чувство		
проява	НА	радост, тъга
предвестник		

причина		
предчувствие	ЗА	радост, тъга

В. Словосъчетание от типа глагол+радост, тъга

изпитвам

чувствам

преживявам

усещам

споделям

наслаждавам се с

радост, тъга

радост, тъга (слушайки музиката на Бах)

Приведените примери свидетелстват, че в плана на лингвистичното поведение в думите **радост** и **тъга** има много общо, но на равнището на понятията, съотносими с тези думи, наблюдаваме безспорно различие.

Радостта е чувство на удоволствие, вътрешно удовлетворение и се оценява като положителна емоция, асоциира се в съзнанието ни с нещо хубаво, способно да предизвика това чувство. Човек може да изпитва прилив на сили, бодрост, може да се засмее от радост. А друг, тъгувайки, кълумва, става неразговорчив. С други думи, в плана на предметната съотнесеност ние разбираме **радостта** и **тъгата** като чувства, предизвикващи емоции, променящи духовното ни състояние, а следователно, и поведението, по строго определен и противоположен начин.

В същото време анализът на закономерностите на лексикалното запълване на синтактичните позиции показва сходство на лингвистичното поведение на думите **радост, тъга**. По такъв начин, на езиково равнище наблюдаваме сходството им, а предметните връзки показват, че в понятиен план, обусловен от законите на заобикалящата ни реална действителност, те съвсем не са подобни, а противопоставени.

Нашето изследване на съчетаемостта на думите **радост** и **тъга** в разговорната реч показва, че в екстралингвистичен план, обусловен предимно от закономерни връзки от ситуативен характер и от тяхното отражение върху равнището на съзнанието, те са противопоставени, докато съпадението на комбинаторните им свойства в чисто езиков аспект свидетелства за лингвистичните им сходства. Тези изводи потвърждават, че в съчетаемостта на противопоставените думи намират отражение както чисто езиковите, така и извънезиковите фактори. Затова е необходимо в случай на лексикално противопоставяне

(антонимия) да се разграничават чисто езиковата страна и понятиятната, извънезиковата, които, наслагвайки се една върху друга, не съвпадат напълно.

Като разделяме езиковите и извънезиковите аспекти на съчетаемостта на думите, можем да направим извода, че именно на синтактичните правила принадлежи решаващата роля в аранжировката на словосъчетанията, именно те са най-регулярни, а следователно, и най-"лингвистични".

Лексикалната съчетаемост (съвместимост) на езиковите единици зависи както от чисто езикови, така и от екстралингвистични фактори. Приведените примери на "абсурдни" на пръв поглед словосъчетания свидетелстват за висока степен на зависимост на лексикалната съвместимост (съчетаемост) от извънезиковата, предметната ситуация.

Използването на дистрибутивния метод и основаването на формални показатели дават възможност според нас сравнително обективно да се разделят лингвистичните и екстралингвистичните аспекти на семантиката на противопоставените единици и да се покаже езиковата специфика на поведението на думите-антоними в разговорната реч.

ЛИТЕРАТУРА

1. Котелова, Н. З. Значение слова и его сочетаемость. Л., 1975.
2. Котелова, Н. З. Лексическая сочетаемость слова в словаре. – В: Современная русская лексикография. Л., 1977.
3. Макколи, Дж. Логика и словарь. – В: Новое в зарубежной лингвистике. М., 1983.
4. Мутафчиев, Р. Анализ на лексиката по семантични полета. – Език и литература, 1972, кн. 2.
5. Новиков, Л. А. Антонимия в русском языке. М., 1973.
6. Языковая номинация. М., 1977.

СПИСЪК НА ПРОИЗВЕДЕНИЯТА

1. Биолчев, Иван. Сатурнов кръг. С., 1983.
2. Димитрова, Бл. Пътуване към себе си. С., 1965.
3. Димов, Д. Тютюн. С., 1981.
4. Вазов, Ив. Повести. С., 1956.
5. Михова, Н. Интра. С., 1989.
6. Мутафчиева, В. Предречено от Пагане. С., 1982.
7. Петров, В. Мъртво вълнение. С., 1979.
8. Радичков, Й. Спомени за коне. П., 1980.
9. Талев, Д. Преспанските камбани. С., 1989.
10. Топалов, К. Бъди благословена. С., 1987.